

СЕМАНТИЧНА ОСНОВА ВИДОВОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ

Любченко Тетяна Вікторівна,

канд. філол. наук, доц., докторант

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено теоретичному огляду підходів до розгляду універсальної категорії лімітативності. Граничність дії (семантичну основу категорії) розглянуто як якісні зміни у характері перебігу дії.

Ключові слова: універсальна категорія, лімітативність, граничність.

Семантичні класифікації дієслів, які є ядром речень, розглядаються в лінгвістиці в рамках таксономії предикатів, пов'язаної із пропозицією [Кацнельсон 1972, Чейф 1975]. Велике значення надається розробці аспектуальної класифікації дієслівної лексики [Маслов 1948, Падучева 1996, Горбова 2010], що обумовлює **актуальність** даного дослідження.

Основними семантичними ознаками, релевантними для аспектуальної характеристики, вважають **граничність** та **цілісність** дії:

1. Граничність.

З'ясування категоріальної семантики виду на основі концепту "межа дії" є найперспективнішим у сучасній аспектології, оскільки передбачає дослідження реалізації цієї ознаки в залежності від внутрішнього, лексичного та зовнішнього, ситуативного контекстів [Петрухина 2012, 40 – 41].

Межу дії, результат, як одну із форм реалізації граничності дії та досягнення цілі, вважав основними характеристиками доконаного виду у слов'янських мовах ще В. В. Виноградов [Виноградов 2001, 408]. Межа дії – це критична точка, пов'язана із якісними змінами в перебігу дії: 1) початок дії; 2) кінець дії; 3) досягнення мети; 4) перехід в інший стан суб'єкта/ об'єкта дії [Моисеева 2011, 275; Холод 2004].

Відношення дії до межі є однією із ознак якісної аспектуальності. Поле аспектуальності, за Ю. С. Масловим, має кількісні та якісні характеристики. До сфери кількісної аспектуальності належить дія з точки зору її кратності, тривалості, інтенсивності. Якісна аспектуальність охоплює такі семантичні опозиції, як: динаміка – статика; гранична дія, спрямована на досягнення внутрішньої межі, – негранична дія, не спрямована на досягнення внутрішньої межі; гранична дія, яка досягнула межю – дія із недосягнутою межею дії [Маслов 2004, 313, 321].

Граничність/не граничність – це семантична категорія, яка встановлює спрямованість виражених дієсловами дій, процесів та станів до своєї внутрішньої межі – крайньої, критичної точки їхнього розгортання [Вихованець 2004, 225].

Необхідно розрізняти лексичну граничність (термінативність/ атермінативність), яка відображає денотативні якості ситуації, та граматичну граничність як особливий граматичний рівень категоризації дії з точки зору її перебігу в часі [Петрухина 2012, 42–43].

Граничність являє собою "найвищий ступінь абстракції" і в царині родів дії із погляду того впливу, який роди дії мають на категорію виду. Цей найвищий ступінь лексичної абстракції стоїть уже ніби на порозі між лексичною і граматичною абстракцією [Маслов 2004, 421].

Різні типи відношення дії до межі формують функціонально-семантичне поле лімітативності, яке займає центральне місце в сфері аспектуальності [ТФГ (Бондарко) 2013, 45]. У полі лімітативності виділяють такі типи відношення дії до межі:

1) внутрішня і зовнішня межа дії. Внутрішню межу фіксуємо, коли обмеження перебігу дії у часі визначено типом самої дії, відображеним у лексичному значенні дієслова. Зовнішня межа характерна для випадків, коли її обумовлено зовнішніми факторами [ТФГ (Бондарко) 2013, 46 – 47];

2) реальна і потенційна межа. Реальна межа – самостійне значення, постійна семантична ознака, потенційна межа – дифузний елемент, який супроводжує значення процесності [ТФГ (Бондарко) 2013, 48];

3) експліцитна і імпліцитна. Експліцитну межу формально виражено (наприклад, граматичною формою), імпліцитну межу реалізовано лише у певному контексті [ТФГ (Бондарко) 2013, 49];

4) абсолютна і відносна [ТФГ (Бондарко) 2013, 50].

Статус поля лімітативності не однаковий в аспектуальних системах різних мов, особливо в тих мовах, де поле лімітативності не граматикалізовано.

До різновидів лімітативних відносин належать:

1) найбільш абстрактне протиставлення обмеженості/ необмеженості дії межею [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Ця ознака співвідноситься із визначеннями, що базуються на ознаці цілісності;

2) спрямованість дії на результат / його досягнення [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Результат – це межа, до якої доходить процес [ТФГ (Бондарко) 2013, 56];

3) граничність / неграничність – як ознака дієслівної лексики [ТФГ (Бондарко) 2013, 54]. Межа між граничними та неграничними дієсловами нерідко проходить між різним контекстуальним вживанням одного і того самого слова.

Граничність дії, вміщена у семантику дієслова вказівка на досягнення межі дії, обумовлена "природою самого дієслова" [Маслов 2004, 29]. Значення досягнення межі міститься і у семантиці дієслів, що означають початок дії (рос. *вспыхнуть*) [Маслов 2004, 30]. Неграничність – це відсутність внутрішньої межі, яка б обмежувала цю дію у перспективі [Маслов 2004, 30]. Для граничних дієслів вагомим є факт "переходу у новий стан" [Маслов 2004, 315].

На думку О. О. Холодовича, граничні дієслова (ширше – предикати) відображають позамовний стан речей з "одним ступенем свободи", "неграничні" – з кількома. Підстава їхнього розмежування – можливість передбачати стан, у який повинен перейти предмет після припинення стану, у якому він перебуває в цей момент [Холодович 1979, 3–11].

Для кожного із членів опозиції граничних/неграничних дієслів існує декілька інтернаціональних термінів, зокрема: *desinentes/permanents* (1847, А. Бельо), *terminative/kursiv* (1897, А. Дельбрюк), *conclusive/non-conclusive* (1924, О. Есперсен), *transformativos/non-transformativos* (1954, СанчесРуйнепс), *telic/ atelic* (1957, Г. Гарей), (рос.) *терминативные/атерминативные* (1958, Ю. С. Маслов), *transitorisch/nichttransitorisch* (1970, В. Поллак), *desinet/non-desinet* (1971, Л. Юхансон) [Маслов 2004, 317]. Ми приймаємо терміни Ю. С. Маслова: термінативні/атермінативні дієслова, які є найкращими інтернаціональними відповідниками термінам граничні/неграничні [Маслов 2004, 388–389].

2. Цілісність.

Основою, семантичною базою опозиції: доконаний – недоконаний вид, на думку, Ю. С. Маслова є протиставлення досягнення – недосягнення "внутрішньої межі дієслівної дії", однак, на рівні категоріального значення доконаний вид, як "сильний член опозиції", означає цілісну дію, а недоконаний, як "слабкий" – залишає ознаку цілісності/нецілісності невираженою [Маслов 2004, 35–36].

В українській аспектології популярен "двокомпонентний" підхід. Згідно із цим підходом структуру категорії визначають ознаки: цілісність/нецілісність – граничність/неграничність дії [Вихованець 2004, 224] або цілісність – обмеження граничним виявом [СУЛМ (Грищенко), 2002, 364].

За визначенням К. Г. Городенської: "Категорія виду відображає можливість мовця представити позначені дієсловами в позамовній дійсності дії та стани у двох виявах: або як цілісні, або як нецілісні. Тому семантичну структуру категорії виду визначають дві протилежні ознаки – цілісність і нецілісність дії чи стану" [Вихованець 2004, 224].

А. П. Грищенко зазначає, що категорія виду української мови ґрунтується на протиставленні двох значень:

- 1) "повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом цілісної процесуальної ознаки";
- 2) "неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки" [СУЛМ (Грищенко), 2002, 364].

Категорія граничності/неграничності впливає на можливість дієслів утворювати видові пари [Вихованець 2004, 225, СУЛМ (Грищенко) 2002, 364]. Граничними є дієслова недоконаного виду, що означають дії, процеси та стани, спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі: укр. *будувати*, *шити* (*сукню*), *в'язати рукавички* [Вихованець 2004, 225]. Вони формують видові кореляції з дієсловами доконаного виду: укр. *будувати* – *збудувати*, *шити* – *пошити*, *в'язати* – *зв'язати* [Вихованець 2004, 225]. Неграничними є дієслова недоконаного виду, які виражають дії, процеси та стани, що не передбачають досягнення своєї внутрішньої межі [Вихованець 2004, 225].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що семантичний підхід є актуальним у сучасній аспектології, з'ясування концептів, які передають змістову сутність категорії аспектуальності, можливо лише із застосуванням двох типів аналізу: тлумачення дієслівних значень та синтагматичних особливостей дієслів доконаного та недоконаного видів [Петрухіна 2012, 40–41]. Семантичний аналіз доцільно поєднувати із когнітивним механізмом профілювання значень (членування семантичної структури слова на головні та фонові елементи за Р. Ленекером [Langaeker 1987, 183–185]).

Любченко Т. В., канд. філол. наук, доц., докторант

Киевский национальный лингвистический университет

Семантическая основа видового противопоставления

В статье рассмотрены теоретические подходы к рассмотрению универсальной категории лимитативности. Граничность (семантическая основа категории) трактуется как качественные изменения в характере протекания действия.

Ключевые слова: универсальная категория, лимитативность, граничность.

Lioubchenko T. V., Ph.D., Associate Professor

Kiev National Linguistic University

The Semantic Base of Aspectual Pair Matching

The article deals with the universal category of limit / unlimit of verbal action. The limit is supposed as a critical point associated with qualitative change in the proceeding action.

Key-words: universal category, limit, unlimit.

Література:

1. *Виноградов, В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов ; под ред. Г. А. Золотовой. – 4-е изд. – М. : Рус.яз, 2001. – 720 с.
2. *Вихованець, І.* Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с.
3. *Горбова, Е. В.* Акциональность глагольной лексики и аспектуальные грамемы : вопросы взаимодействия / Елена Викторовна Горбова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2010. – 200 с.
4. *Кацнельсон, С. Д.* Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. *Маслов, Ю. С.* Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Юрий Сергеевич Маслов // Изв. АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1948. – Т. 7, вып. 4. – С. 303–316.
6. *Маслов, Ю. С.* Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание / Юрий Сергеевич Маслов ; Сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян. – М. : "Языки славянской культуры", 2004. – 840 с.
7. *Моисеева, С. А.* Об условиях реализации аспектуального значения предельности/ неопредельности глагольного действия во французском языке/ Грамматика разноструктурных языков. Сб. ст. к юбилею проф. В. Ю. Копрова // С. А. Моисеева, М. Ю. Никитина. – Воронеж : Изд-во "Наука – Юнипресс", 2011 – С. 275–280.
8. *Падучева, Е. В.* Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
9. *Петрухина, Е. В.* Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками / Елена Васильевна Петрухина. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – 256 с.
10. *Пешковский, А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
11. *Сучасна українська літературна мова : підручник / [за заг. ред. А. П. Грищенка].* – [3-є вид., допов.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
12. *Холод, С. И.* Предельность/ неопредельность глаголов движения в современном русском языке: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – "Русский язык" / Светлана Ивановна Холод. – Тюмень, 2004. – 202 с.
13. *Холодович, А. А.* Проблемы грамматической теории / Александр Алексеевич Холодович. – Л. : Наука, 1979. – 304 с.
14. *Чейф, У. Л.* Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
15. *Langacker, R. W.* Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites / Ronald. W. Langacker. – Stanford (California) : University Press. – 540 p.

Стаття надійшла до редакції 18.04.14